

Ειδώλια της Νεολιθικής Θεσσαλίας - Τόμος Ι

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το Corpus αυτό είναι το πρώτο από μια σειρά τόμων που περιλαμβάνουν ειδώλια από τη Νεολιθική Θεσσαλία. Το 1986 η Ακαδημία Αθηνών μου ανέθεσε το Πρόγραμμα Μελέτης της Νεολιθικής Τέχνης στον ελλαδικό χώρο. Η πρόκληση ήταν μεγάλη: θα δινόταν για πρώτη φορά η απαιτούμενη προσοχή στην τέχνη της Νεολιθικής Ελλάδας, η οποία επρόκειτο να μελετηθεί ως σύνολο αντί να αποτελεί, όπως μέχρι τότε, τμήμα των δημοσιεύσεων μεμονωμένων ανασκαφών ή να αναφέρεται σε σύντομα υπομνήματα βιβλίων για την ελληνική Προϊστορία γενικά, τα οποία στην πραγματικότητα αφορούσαν κυρίως την Εποχή του Χαλκού.

Πρώτο αποτέλεσμα του Νεολιθικού Προγράμματος του Κέντρου Ερεύνης της Αρχαιότητας της Ακαδημίας Αθηνών υπήρξε η δημιουργία ενός τεράστιου βιβλιογραφικού και φωτογραφικού αρχείου ειδωλίων από την Ελλάδα, το οποίο ενημερωνόταν συνεχώς με πρόσφατα ευρήματα, καθώς και ορισμένες δημοσιεύσεις με στόχο την αξιολόγηση και τη σύγκριση του υλικού αυτού.

Ήταν γνωστό ότι ένας μεγάλος αριθμός νεολιθικών επιφανειακών ευρημάτων από τη Θεσσαλία, κυρίως ειδώλια (πάνω από 2.500 αντικείμενα μέχρι τότε) βρισκόταν σε σημαντικές ιδιωτικές συλλογές. Το 1987 ο Καθηγητής Κώστας Γαλλής, Έφορος τότε της XV Εφορείας Αρχαιοτήτων στη Λάρισα, μου ανέθεσε τη μελέτη αυτών των ειδωλίων με την προοπτική να τα δημοσιεύσουμε ως Corpus. Ο ίδιος, λόγω της καλής γνώσης του της τοπογραφίας της νεολιθικής Θεσσαλίας, ανέλαβε την έρευνα της ακριβούς προέλευσης των ειδωλίων, σε συνεργασία με τους συλλέκτες, και την ετοιμασία κατάλληλων χαρτών με τις διάφορες θέσεις εύρεσης του υλικού. Είχαμε και οι δύο επίγνωση της σημαντικής συμβολής ενός τέτοιου Corpus στην προβολή της νεολιθικής τέχνης και στη δουλειά που είχε γίνει μέχρι τότε στις συστηματικές ανασκαφές με στόχο την περαιτέρω έρευνα. Επίσης γνωρίζαμε τη σημασία που θα είχε ένα Corpus για τη διάσωση ενός αρχαιολογικού υλικού κατακεραματισμένου σε συλλογές σε διάφορα μέρη.

Η Ακαδημία Αθηνών, επιδεικνύοντας μεγάλη ευαισθησία στην πρότασή μας, χρηματοδότησε τη δημοσίευση του Corpus. Οι συγκυρίες αυτές έκαναν δυνατή την εκπόνηση αυτού του τόμου, ο οποίος περιλαμβάνει 362 νεολιθικά ειδώλια από την ανατολική και τη δυτική Θεσσαλία, το λίκνο του νεολιθικού πολιτισμού στην Ελλάδα δεδομένης της γεωγραφικής του θέσης, του φυσικού περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων. Η πλειοψηφία αυτών των ειδωλίων βρισκόταν προηγουμένως στις συλλογές των Δρος Ντίνου Χουλιάρα, του Κου Μανώλη Καραμανώλη, του Κου Κώστα Θεοδωρόπουλου και του Κου Τάκη Τλούπα. Από το 1992 μεταφέρθηκαν στην Αρχαιολογική Εφορεία Λάρισας και πρόβλεπεται να εκτεθούν μαζί με άλλες αρχαιότητες στο νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Λάρισας μόλις ολοκληρωθεί η ανέγερσή του.

Θα ήθελα να εκφράσω την ειλικρινή μου ευγνωμοσύνη στην Ακαδημία, όχι μόνο γιατί δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες που διευκόλυναν την συγγραφή αυτού του Corpus αλλά επίσης για την φωτογραφική αποτύπωση και αρχειοθέτηση του υλικού και για την τελική του δημοσίευση. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τον Καθηγητή

Σπυρίδωνα Ιακωβίδη για τη συμβουλή του να διευρύνω το αρχικό μου σχέδιο, καθώς και για την ανάγνωση του χειρογράφου και για τα χρησιμότερα σχόλιά του πάνω στο σύνολο του έργου μέχρι τη δημοσίευσή του. Η συνεχής ηθική και πρακτική του υποστήριξη καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνάς μου στο Κέντρον Ερεύνης της Αρχαιότητας της Ακαδημίας Αθηνών και οι υποδείξεις του σε ποικίλα προβλήματα υπήρξε βοήθησε ιδιαίτερα.

Είμαι βαθιά ευγνώμων στον Έφορο Αρχαιοτήτων Καθηγητή Κώστα Γαλλή, ο οποίος με βοήθησε είτε φέρνοντάς με σε επαφή με τους συλλέκτες και αποφεύγοντας τις γραφειοκρατικές καθυστερήσεις του Υπουργείου Πολιτισμού, είτε κάνοντας χρήσιμες παρατηρήσεις σχετικά με την ποιότητα της έκδοσης.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στους συλλέκτες Δρα Ντ. Χουλιάρη, Κο Μ. Καραμανώλη, Κο Κ. Θεοδωρόπουλο και Κο Τ. Γλούπα για το ότι μου έδωσαν πρόσβαση στις συλλογές τους ώστε να τις δημοσιεύσω, καθώς και για το φιλικό περιβάλλον που δημιούργησαν για μένα κατά την παραμονή μου στη Λάρισα και για την αμέριστη βοήθειά τους στο να με διευκολύνουν να φωτογραφίσω, να κατηγοριοποιήσω και να μελετήσω το υλικό στα σπίτια τους, συχνά σε βάρος του ιδιωτικού τους χρόνου.

Ευχαριστώ όλα τα μέλη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας για την ενεργή συνεργασία τους σε έρευνά μου που διεξήχθη στους χώρους της. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την Κα Α. Ντούμα για τη μεγάλη ικανότητά της στη διόρθωση του αγγλικού κειμένου μου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα θεσσαλικά ειδώλια προέρχονται σχεδόν από όλες τις νεολιθικές φάσεις της περιοχής. Δεν ακολουθούν πάντοτε την τυπολογική αλληλουχία της κεραμικής που σχετίζεται με τις οικιστικές φάσεις. Η χρονολόγησή τους είναι δύσκολη γιατί η χρήση τους πιθανόν να διήρκεσε περισσότερο από τη χρονολογική φάση κατά την οποία κατασκευάστηκαν. Σε οποιαδήποτε περίπτωση, κατά τη διάρκεια της Νεότερης Νεολιθικής, τα θεσσαλικά ειδώλια γίνονται πιο σχηματικά ενώ ο αριθμός τους μικραίνει μέχρι που εξαφανίζονται εντελώς.

Σχεδόν όλα τα θεσσαλικά ειδώλια που έχουν έλθει στο φως μέχρι σήμερα είναι κατασκευασμένα από πηλό ή λίθο (συμπεριλαμβανομένου και του μαρμάρου) με μερικές εξαιρέσεις φτιαγμένες από θαλάσσιο όστρεο. Κανένα ξύλινο ειδώλιο δεν έχει βρεθεί, αλλά αυτό δεν πρέπει να οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το συγκεκριμένο υλικό δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ στην ειδωλοπλαστική. Το ξύλο αποσυντίθεται γρήγορα, ιδίως όταν βρίσκεται μέσα στο χώμα, συνεπώς είναι πιθανότατο να κατασκευάζονταν και ξύλινα ειδώλια, τα οποία όμως πλέον έχουν χαθεί για πάντα. Από την άλλη πλευρά, η περιορισμένη χρήση του λίθου και η ακόμα πιο περιορισμένη χρήση οργανικών πρώτων υλών όπως το κόκκαλο, ίσως να οφείλεται στις κατασκευαστικές δυσκολίες που δημιουργούν τα υλικά αυτά σε σύγκριση με τον μαλακό πηλό. Σε ορισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις έχουν έρθει στο φως και ειδώλια από χρυσό.

Ο πηλός που έχει χρησιμοποιηθεί στα θεσσαλικά ειδώλια προέρχεται από διάφορες θέσεις της περιοχής, με αποτέλεσμα μια σημαντική κλίμακα χρωμάτων που περιλαμβάνει αποχρώσεις του λευκού, του κίτρινου και του κόκκινου. Η

προετοιμασία του πηλού είναι απλή, όπως μαρτυρούν οι έγκλειστοι λίθινοι κόκκοι, η άμμος και τα φυτικά υπολείμματα. Στον πηλό προστίθενται ανόργανα υλικά ώστε να αποτραπεί το ράγισμα των αντικειμένων ενόσω ξηραίνονται και ψήνονται. Είναι δύσκολο να πούμε με βεβαιότητα αν τα ανόργανα αυτά υλικά (ιδίως η άμμος) βρίσκονται ήδη στους φυσικούς πηλούς ή έχουν προστεθεί εκ των υστέρων από τους ειδωλοπλάστες.

Η επεξεργασία της επιφάνειας, συμπεριλαμβανόμενης και της διακόσμησης, αποτελεί το τελικό στάδιο πριν από το ψήσιμο του κεραμικού χειροτεχνήματος. Αν και ένας μεγάλος αριθμός ειδωλίων είναι αδρά, είναι ωστόσο σημαντική η αναλογία όσων έχουν λειανθεί με κάποιο σκληρό αμβλύ εργαλείο ή συχνότερα στιλβωθεί με κάποιο μαλακό, αφράτο εργαλείο, όπως ένα κομμάτι δέρματος ή προβιάς, ακόμα και με τα δάκτυλα. Η μεγάλη χρωματική αντίθεση ανάμεσα στην επιφάνεια και το εσωτερικό που συχνά παρατηρείται στα ειδώλια, πιθανώς να οφείλεται σε κάποια επίστρωση, σε ορυκτές χρωστικές ουσίες (βαφή) ή ακόμα και σε άλατα που βγαίνουν από το εσωτερικό του πηλού και καλύπτουν την επιφάνεια κατά τη διάρκεια της αποξήρανσης και της όπτησης, δημιουργώντας ένα υπόλευκο ή λευκό στρώμα.

Τα λίθινα ειδώλια, τα οποία κατασκευάζονται συστηματικότερα στις τελικές φάσεις της Νεολιθικής, είναι πολύ λιγότερα αριθμητικά από τα πήλινα. Χρησιμοποιούνται διάφοροι τοπικοί λίθοι χρώματος γκρι, πράσινου, λευκού ή άλλου, αν και πάντα παρατηρείται μια προτίμηση στο λευκό μάρμαρο. Τα λίθινα/μαρμάρινα ειδώλια φαίνεται ότι κατασκευάζονται ήδη από την Αρχαιότερη Νεολιθική, αλλά λόγω της δυσκολίας στη σμίλευση αυτού του σκληρού υλικού, αποδίδουν απλούστερες ή σχηματικές μορφές, οι οποίες στερούνται τη φυσιοκρατία που συνήθως παρατηρείται στις νεολιθικές μικρογραφίες.

Τα περισσότερα πήλινα ειδώλια πλάθονται γύρω από ένα ή περισσότερους φθαρτούς πυρήνες, ψήνονται και αποκτούν τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά τους με εγχάραξη, εμπίεση, χρώμα ή πλαστική διακόσμηση, με επικόλληση πρόσθετων στοιχείων.

Η διακόσμηση της επιφάνειας φαίνεται να είναι καθαρά προαιρετική, καθόσον δεν συνδέεται με κάποια ιδιαίτερη μορφή ή λειτουργία και δεν αποδίδει σταθερά τα ίδια χαρακτηριστικά ή σχήματα. Ακολουθεί τις τεχνικές που χρησιμοποιούνται στην κεραμική.

Στόχος του Τόμου Ι είναι κατ' αρχήν η παρουσίαση του πολύτιμου αυτού υλικού παρά η ερμηνεία και η συζήτηση της λειτουργίας /-ών του. Το υλικό που παρουσιάζεται διακρίνεται σε δύο βασικά μέρη, τα Κεφάλια και τα Σώματα, και καθεμιά από τις δύο αυτές κατηγορίες περιλαμβάνει τα φυσιοκρατικά και τα σχηματοποιημένα, σύμφωνα με τα προβαλλόμενα χαρακτηριστικά τους. Ο συνολικός αριθμός είναι 362 αντικείμενα, δηλ. 120 κεφάλια και 242 σώματα, στα οποία περιέχονται επτά που αποδίδουν μόνο ορισμένα τμήματα του σώματος, όπως μια μύτη ένα πόδι ή ένα φαλλό.

Τα ειδώλια στον τόμο φέρουν ένα αύξοντα αριθμό, ακολουθούμενο από τον αριθμό τους στο Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης της Αρχαιότητας της Ακαδημίας Αθηνών (ORF) και από τον αριθμό καταλόγου του Αρχαιολογικού Μουσείου Λάρισας. Ο αριθμός καταλόγου του μουσείου περιλαμβάνει τα ελληνικά γράμματα ΜΛ (Μουσείο Λάρισας) και τα πρώτα δύο ελληνικά γράμματα της συλλογής όπου ανήκουν**.

Έπεται το όνομα της θέσης εύρεσής τους. Σε πολλές θέσεις της ανατολικής θεσσαλικής πεδιάδας, το όνομα αυτό ακολουθείται από ένα αριθμό (ΑΤΑΕ) σύμφωνα με το λήμμα Γαλλής 1992. (τα αρχικά ΑΤΑΕ σημαίνουν *Αριθμός Τοπογραφικού Αρχείου Εφορείας Λάρισσας*). Με τον ίδιο τρόπο αναφέρονται και μερικές θέσεις της δυτικής Θεσσαλίας.

Δίνονται οι μέγιστες διαστάσεις σε εκατοστά, Η ύψος, W πλάτος, T πάχος. Οι διαστάσεις ακολουθούνται από τον προσδιορισμό του χρώματος σύμφωνα με το Munsell Soil Colour Charts και στη συνέχεια δίνεται λεπτομερέστατη περιγραφή κάθε αντικειμένου.

** ΓΚ Γκατζηρούλης, ΘΕ Θεοδωρόπουλος, ΚΡ Καραμανώλης, ΤΛ Τλούπας, ΧΟ Χουλιάρης. Τα επιφανειακά ευρήματα της Εφορείας Αρχαιοτήτων φέρουν τα πρώτα γράμματα του τόπου εύρεσής τους.